

20. Савинский С. Из жизни духовной школы // ЖМП. – 1946. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194607362.html>.
21. Савинский С.В. Московские Православные Духовные Академия и Семинария в 1946/1947 учебном году // ЖМП. – 1947. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194707351.html>.
22. Осипов А. Ленинградские Православные Духовные Академия и Семинария // ЖМП. – 1947. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194707371.html>.
23. Осипов А. Годовой праздник Ленинградских духовных школ // ЖМП. – 1948. – № 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194812955.html>.
24. Афонский С. Открытие Киевской Духовной Семинарии // ЖМП. – 1947. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.jmp.ru/page/index/194706272.html>.

Nikiforov K.S. The Council for the Affairs of the Russian Orthodoxy Church on the pages of «Moscow Patriarchate Journal» (the 1943–1954th). In the article on the materials of the Russian Orthodox Church official organ – «Moscow Patriarchate Journal», the activities of the Council for the Russian Orthodox Church Affairs in the 1943–1954th years.

Key words: Council for the Affairs of the ROC, «Moscow Patriarchate Journal», Н. Карпов, Orthodox periodicals

Л. І. Капітан

РЕФОРМАТСЬКА ЦЕРКВА ЗАКАРПАТТЯ У КОНТЕКСТІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ПОВОЄННИХ РОКІВ

Розкрито особливості політики радянської адміністрації повоевних років відносно Реформатської церкви Закарпаття, яка для угорців краю в контексті впроваджуваних Кремлем денационалізаційних процесів виступала важливим етноконсолідуєчим чинником.

Ключові слова: Реформатська церква, Закарпаття, радянська влада, повоевнні роки

Зі здобуттям Україною незалежності, стало можливим об'єктивне висвітлення проблеми релігійних відносин, розкриття масштабів репресій та переслідувань віруючих, повноцінний опис життя та побуту релігійних сектантських громад у Радянському Союзі 1940–50-х рр. Тенденційно негативна оцінка радянською історіографією процесу відродження церковно-релігійного життя змінилася й сьогодні вона відрізняється більш широким спектром поглядів, зокрема на стосунки держави та протестантської релігії [1–8]. Метою цієї статті є аналіз особливостей політики радянської адміністрації повоевних років відносно Реформатської церкви Закарпаття, яка для угорців краю, в контексті, впроваджуваних Кремлем, денационалізаційних процесів виступала важливим етноконсолідуєчим чинником.

На початок 1945 р. закарпатські реформати, які переважно були угорцями, мали 91 церкву, яку обслуговували 76 пасторів. Кількість віруючих обраховувалася приблизно у 40–60 тис. осіб, які проживали переважно в Ужгородському, Берегівському, Виноградівському й Мукачівському округах. До моменту приєднання до СРСР та УРСР, реформатські громади регіону входили до складу Генеральної Ради Угорської реформатської церкви [9, 29], а з приєднанням до СРСР, почали відбуватися зміни в організаційній структурі й управлінні реформатських громад Закарпаття. Так, брутальним втручанням у внутрішнє життя Реформатської церкви влада вирішила питання щодо глави церкви (законно обраний єпископом С. Дьорке «добровільно» зрікся посади, а берегівський «намісник» Д. Барі був офіційно

поінформований, що залишається «старшим Реформатської церкви») [10, 131–134].

Питання діяльності реформатських громад і служителів перебувало на особливому обліку всіх рівнів керівництва апарату РСРК. Зокрема у розгорнутому настановному листі до Ужгорода від 22 березня 1947 р. керівник РСРК по УРСР П. Вільховий зобов'язав обласного Уповноваженого РСРК «роз'яснити» неприпустимість будь-яких нарад, конференцій та індивідуальних роз'їздів пасторів по громадах без санкції, взяти на облік усіх пасторів цієї церкви й особливо ретельно вивчити «групу С. Дьорке». Лише з отриманням усіх належних інформаційних матеріалів, апарат республіканської РСРК мав вирішити питання реєстрації або неререєстрації громад Реформатської церкви [10, 134зв.].

9 червня 1947 р. С. Лямін-Агафонов (обласний Уповноважений РСРК) отримав від керівництва чергової директиви «по роботі» з Реформатською церквою Закарпаття. Увага зверталася на необхідність докладного з'ясування особистості кожного реформатського пастора, складання докладної характеристики кожної парафії, з'ясування кількості й якості парафіяльного активу, складу парафіяльних комітетів, «політичного» обличчя його членів, щомісячного утримання пастора (грошима й натурою), наявності чи відсутності при реформатських церквах громадських організацій віруючих для молоді, жінок і дітей. Лише після отримання цієї докладної інформації вважалось можливим повернутися до питання щодо «оформлення керівництва церкви») [10, 146].

Практично синхронно з вищезгаданими «настановами», впродовж 2 червня – 17 липня 1947 р. у Закарпатті зі спеціальною місією перебував член Всесоюзної Ради євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) І. Іванов. Його подорож була ініційована Головою Генеральної Ради Угорської реформатської церкви Л. Ревасом. Оскільки на той час налагодилася співпраця між Союзом баптистів Угорщини й Генеральною Радою Угорської реформатської церкви, автор звернення не вбачав серйозних перешкод й для такої співпраці в СРСР [3, 651–652]. Зрештою, заохочувала до цього й нещодавня успішна місія до Закарпаття членів ВРЄХБ О. Карєва та А. Андріїва, внаслідок якої на об'єднаній конференції баптистів та вільних християн (дарбистів) Закарпаття 22–24 лютого 1946 р. у Мукачеві було ухвалено ввійти до складу ВРЄХБ [11, 389]. Однак місія І. Іванова була нелегкою, оскільки керівний орган євангельських християн-баптистів умовою конструктивної співпраці з реформатами висував цілковите юрисдикційне підпорядкування останніх ВРЄХБ. Не було одностайності й серед самих реформатських пасторів. Крім того, відідини Закарпаття емісаром ВРЄХБ викликали негативну реакцію владних структур [3, 652–653; 12].

Позицію офіційного Києва висловив П. Вільховий. У його інформаційному звіті за жовтень–грудень 1947 р., датованому 2 лютого 1948 р., виокремлено спеціальний розділ (з характерною для апарату РСРК плутаниною *реформатів з «реформаторами»*) – «Церков реформаторов (кальвіністів) сливать с ЕХБ целлесобразно» («Церкву реформатів (кальвіністів) зливати з ЄХБ недоцільно... Процеси, що відбуваються у внутрішньому житті реформатської церкви, говорять про те, що цю церкву слід тримати, так би мовити, «під скляним ковпаком», а не ховати за ширму євангельських християн-баптистів») [14, 33–35].

20 квітня 1948 р. Голова Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР І. Полянський, на підставі відповідних інформацій своїх підлеглих в УРСР, спрямував до Києва чергові настанови щодо Реформат-

ської церкви. В першу чергу, висловлюючи позицію союзної РСРК, він наголосив на недоцільності об'єднання реформатів з баптистами, до чого намітилася у них тенденція 1947 р. Водночас, з санкції Союзного Уряду, московська РСРК доручила П. Вільховому та його закарпатському підлеглому, «по можливості, у найстишійший термін провести реєстрацію реформатських общин і церков у Закарпатській області УРСР», але, априорі, слід було відхилити прохання всіх новопосталих реформатських громад. 23 квітня 1948 р. М. Сазонов – заступник очільника РСРК по УРСР – переадресував ці московські директиви до Ужгорода М. Распутьку (його попередник С. Лямін-Агафонов за перевищення службових повноважень був усунутий з посади) [15, 140–141].

Під час підготовки до реєстрації реформатських громад, 3 червня 1948 р. М. Распутько провів настановну бесіду зі Струмківським деканом А. Генче, який обслуговував реформатські церкви Ужгородського й частини Мукачівського округів, і Фанчиківським деканом Ш. Іллейшем, якому підпорядковувалися церкви Бергівського й частини Мукачівського округів. Реєстрацію планувалося розпочати з 14 червня й завершити у вересні 1948 р. [15, 109].

Напередодні початку реєстрації реформатських громад, 9 червня 1948 р. у Берегові троє деканів цієї конфесії – А. Генче, Ш. Іллейш і А. Лойош, від імені Правління Реформатської церкви Закарпаття звернулися до Уповноваженого РСРК в Ужгороді з черговою декларацією лояльності до влади, підтвердивши нею попередній аналогічний документ від серпня 1945 р. й наголосивши, що вони є «цілком незалежними від церков іноземних держав» [15, 136].

Процесу реєстрації реформатських релігійних громад та їхніх пасторів передували, а згодом і супроводжували системні репресії радянського режиму проти духовних осіб цієї конфесії. Так, на початок реєстрації громад Реформатської церкви Закарпаття за ґратами перебували вже шестеро її пасторів. Аналіз архівно-кримінальних справ священнослужителів-реформатів засвідчує, що звинувачували їх переважно за релігійну діяльність дорадянського періоду, тобто, їх звинувачували як колишніх громадян Чехословаччини чи Угорщини, на підставі досить хисткої, якщо не сумнівної «доказової бази», властивої для радянського «правосуддя» [16, 57].

За нашими підрахунками, упродовж 1946–1951 рр. репресій зазнали 19 пасторів Реформатської церкви Закарпаття. Доля репресованих реформатських священнослужителів Закарпаття складалася по-різному. Більшість в'язнів смиренно відбували покарання, але були й такі, які оскаржували несправедні вироки. Наприклад, пастор с. Вишково Хустського р-ну П. Форгон 25 січня 1955 р. у скарзі до Верховного Суду СРСР закликав: «Представники правосуддя! Дайте мені волю або дайте можливість оправдати себе. Я хочу бути вільним, виховувати своїй дітей, бути разом зі своєю сім'єю» [16, 59]. Більшість репресованих реформатських пасторів Закарпаття були амністовані в 1955–1956 рр. й повернулися до своїх обов'язків священнослужителів [16, 58–59]. Зрештою, практично усіх їх чекала, хоч і пізньо, але реабілітація в 1989–1992 рр. [17, 170, 230, 259, 295 та ін.]. Єдиний виняток становить Є. Сутор, з якого були зняті безпідставні обвинувачення ще 1972 р. [17, 661].

Поряд із репресивною «селекцією» лав реформатських священнослужителів Закарпаття, влада запровадила, як вже вище згадувалося, жорсткі правила реєстрації громад цієї конфесії. Було також силоміць запроваджене істотне коригування установлених звичаїв церкви, які, мовляв, суперечили чинному законодавству. Так,

під категоричну заборону підпадала діяльність молодіжних гуртків з вивчення Закону Божого, які традиційно функціонували при молитовних будинках й де пастори проводили передконфірмаційне навчання молоді. Та й терміни самої конфірмації влада «запропонувала» керівництву церкви пересунути з 14 років до досягнення повноліття. Під приводом додержання трудової дисципліни й законодавства про працю, звичні для Реформатської церкви щоденні вранішні богослужіння о 10-й годині ранку пересувалися на вранішні неробочі години. Так само керівництво церкви силою погодилося з «рекомендаціями» влади, під час збирання врожаю в будні та неділю, проводити молитовні збори після роботи або рано-вранці, до виходу колгоспників у поле [3, 655].

Кардинальній реорганізації була піддана й система духовного управління Реформатською церквою. 7 грудня 1949 р. Київ дав дозвіл на проведення наради деканів Реформатської церкви, задля обрання єдиного обласного декана. 23 грудня 1949 р. в Ужгороді відбулася така нарада, за участю деканів А. Лойоша (Виноградів), Ш. Іллейша (Берегово) й А. Генче (с. Сюрте – Ужгород). Головуючий – А. Лойош – поінформував колег, що раніше декани Реформатської церкви діяли за старими порядками, які нині треба виправити. Було ухвалено запровадити єдиний крайовий центр Реформатської церкви Закарпатської обл., обласним деканом був обраний А. Генче [18, 192].

Уповноважений у справах релігійних культур по УРСР доповідав московському керівництву й першому секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову про вищезгадану подію як значний успіх, підпорядкованого йому, апарату й свій особистий – мовляв, у грудні 1949 р., нарешті, завершено запланований захід щодо реорганізації системи духовного управління Реформатською церквою регіону [19, 144–145]. Однак те, що здавалося П. Вільховому у березні 1950 р. (час складання його інформаційного звіту за останній квартал 1949 р.) серйозним успіхом, як засвідчив перебіг подальших подій, не відповідало такому стану справ. Вважаючи Реформатську церкву Закарпаття, принаймні на рівні її керівництва, вже опанованою та враховуючи традиційний опозиційний статус протестантів щодо Римо-католицької церкви (одного з головних тогочасних ворогів Кремля), союзні структури дали санкцію на залучення цієї конфесії до руху прихильників миру, що його ініціювала центральна влада СРСР. 9–12 травня 1952 р. у м. Загорську, в приміщенні Московської духовної академії Російської Православної Церкви, відбулася Конференція церков і релігійних об'єднань у СРСР на захист миру. Конференція мала міжнародний статус [20].

М. Распутько зауважував: «Реформатська церква, що є самостійною релігійною організацією в СРСР, із задоволенням прийняла запрошення взяти участь у роботі конференції... Ця церква, після визволення Закарпаття Радянською Армією від фашистських загарбників, не відставала від прогресивного руху у боротьбі за мир» [21, 156]. Після завершення конференції у Загорську, з метою пропаганди рішень цього збирання, М. Распутько «рекомендував» А. Генче зробити переклад угорською матеріалів конференції, роздрукувати його та розіслати пасторам Реформатської церкви. У свою чергу І. Полянський дав жорстку настанову своєму ужгородському підлеглому щодо неодмінної підтримки пропагандистських зусиль реформатського декана: «Враховуйте, що Вам необхідно активно йти назустріч заходам, які проводяться служителями культу для популяризації рішень Загорської конференції» [22, 106].

Наприкінці 1952 р. характеристика діяльності керівника закарпатських реформатів обласним Уповнова-

женем РСРК змінилася з позитивної – на негативну й, провівши консультації з «зацікавленими органами» (обкомом КПУ та місцеве управління КДБ), дійшов висновку про доцільність зняття декана А. Генче з реєстрації й заміну його більш слухняною особою. Проте, Уповноважений РСРК по УРСР П. Вільховий та союзне керівництво цю пропозицію сприйняли стримано [21, 189–194].

Після смерті Й. Сталіна, повернення до «колективного керівництва» у правлячій партії вплинуло на певну лібералізацію державно-церковних взаємин у СРСР. Не стала винятком і Реформатська церква Закарпаття. Стан справ у Закарпатській обл., зокрема ситуація в її реформатських і римо-католицьких громадах (переважно угорських), настільки викликав занепокоєння київських і московських керівників РСРК, що регіон упродовж 1953 р. двічі відвідували високопосадовці з Києва й Москви. Так, 24 червня 1953 р. керівник республіканської Ради у справах релігійних культів П. Вільховий перебував в Ужгороді, де мав докладні розмови з М. Распутьком, закликаючи останнього ретельніше вивчати життя Реформатської й Римо-католицької церков краю та частіше спілкуватися з її керівниками [23, 22]. Значно тривалішим був візит до Закарпаття (за наказом І. Полянського від 18 вересня 1953 р.) інспектора союзної Ради у справах релігійних культів А. Румянцева (21 вересня – 9 жовтня 1953 р.). У центрі уваги московського ревізора опинилася ситуація з 27 незареєстрованими реформатськими громадами регіону, подальша відмова у реєстрації яких, на думку А. Румянцева, була недоцільною, оскільки викликала у віруючих занепокоєння щодо подальшого безперешкодного відправлення релігійних потреб і певною мірою сприяла підтриманню релігійної активності віруючих [24, 40].

Мотивація, порівняно «ліберальної» лінії московської РСРК щодо незареєстрованих реформатських громад Закарпаття, полягала у прагненні врахувати деякі особливості краю. По-перше, усталену традицію віруючих закарпатських угорців відвідувати реформатську церкву у «своєму» селі, оскільки, мовляв, колись у кожному угорському селі була реформатська церква. По-друге, наближеність кордонів зарубіжних держав (Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі), де угорські мешканці Закарпаття мали родичів і знайомих, з якими листувалися, а відтак, були обізнані зі значно ліберальнішою релігійною політикою цих країн соцтабору. По-третє, «молодість» Закарпатської обл. у складі СРСР, а отже, ще міцні усталені релігійні традиції [24, 40, 51]. Рада у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР й надалі вважала за потрібне до певної міри підтримувати Реформатську церкву Закарпаття та її керівника [25, 125].

9 січня 1956 р. в Ужгороді відбулася нарада старійшин Реформатської церкви Закарпаття, учасниками якої були Ш. Іллеш, Д. Петнегазі, Ш. Мітро й А. Генче. Вони визнали за потрібне надалі йменувати управління загальноприйнятим терміном – «єпископат», а керівника Реформатської церкви – «єпископом» [26, 144–145]. Останню крапку у цій справі поставила подорож А. Генче до Москви (21–28 квітня 1956 р.), на запрошення керівника союзної Ради у справах релігійних культів І. Полянського, який дав владну санкцію на єпископський сан очільника закарпатських реформатів. Складні взаємини глави Реформатської церкви Закарпаття з Уповноваженим РСРК в Ужгороді значною мірою компенсувалися схваленням його поведінки з боку Києва [27, 7].

Упродовж 1955–1956 рр. повернувся з ув'язнення та заслання до рідного краю 14 (з 19 репресованих)

реформатських пасторів Закарпаття. Як з жалем повідомляв П. Вільховий у вересні 1958 р., «деяких з них не варто було б пускати до попередніх районів їхньої діяльності й не прописувати на постійне місцевителство у містах Закарпатської області» [28, 11]. Апарат Уповноваженого РСРК по УРСР констатував сплеск відвідування молитовних будинків й церков саме у тих релігійних спільнотах Закарпаття, де священниками були колишні в'язні тоталітарного режиму. У звітній документації РСРК зауважувалося, що пастори Реформатської церкви у більшості лояльно ставляться до радянської адміністрації, але водночас «ревно охороняють непорушність релігійних правил і обрядів», а їхнє небажання оволодівати російською або українською мовами розцінювалося як «глибоко закорінені у них пережитки буржуазного націоналізму» [29, 116].

У меморандумі М. Распутька «Про діяльність Реформатської церкви у Закарпатській області й роботу Уповноваженого Ради у справах релігійних культів щодо нагляду за виконанням радянського законодавства про культу Реформатської церквою» (16 липня 1958 р.) зауважувався насамперед фактично моноетнічний склад закарпатських реформатів: «Реформатська церква – це організація, що проводить усю роботу винятково угорською мовою, це не пасивний католик, який вислуховує службу мовою, якої він у більшості не знає. Проповідь реформатського пастора... доходить до свідомості віруючого, й у цьому їхня сила та вплив серед більшості населення угорської національності» [29, 189].

Представники влади продовжували всіляко обмежувати міжнародні контакти Реформатської церкви Закарпаття з зовнішнім світом. Наприклад, у своїй черговій доповідній про діяльність Реформатської церкви у Закарпатті обласний уповноважений РСРК М. Распутько (16 липня 1958 р.) наводив низку заборонних (щодо закордонних відряджень А. Генче) дій, мотивовуючи їх «політичною доцільністю» та недостатньою «радянськістю» єпископа. Така стратегія Ради у справах релігійних культів на республіканському й союзному рівнях тривала й надалі [29, 101, 143–144, 188, 195]. Втім, активізація зовнішньополітичної діяльності СРСР за часів М. Хрущова позначилася й на Закарпатті. Почастішали відвідини цього, здавалося б, «закритого» прикордонного регіону не лише окремими представниками й делегаціями дружніх Радянському Союзу соціалістичних країн, насамперед сусідніх Угорщини, Румунії й Чехословаччини, а й дипломатами західних держав.

Так, 23 липня 1958 р. співробітники Посольства Великої Британії у Москві Скотт і Ригбі відвідали в Ужгороді уповноваженого Ради у справах РПЦ А. Шерстка. Попри відомий гостям «руско-православний» офіційний статус цього обласного чиновника, вони виразно позначили свою зацікавленість загальною конфесійною ситуацією у Закарпатті, а «не лише православною церквою». Співбесідників цікавило не московське православ'я у регіоні, а насамперед конфесії, до яких належало угорське населення області – реформатська й римо-католицька церкви [30, 65–68]. У вересні 1962 р., на запрошення патріархії РПЦ, Радянський Союз відідала делегація духовенства церков Сполучених Штатів Америки. Два члени цієї делегації – єпископ кальвіністської церкви США Блейк й помічник Генерального секретаря Національної ради християнських церков США Ешбах відвідали й Закарпатську обл. Як зауважувалося в інформаційному звіті РСРК, «хоча ці релігійні діячі були гостями Православної церкви, цікавилися вони винятково становищем церкви реформатської» [31, 144–145].

8 травня 1959 р., відповідаючи на чергову пропозицію з Ужгорода щодо наближення 60-річчя єпископа

А. Генче, а відтак, і можливості скористатися цим для його усунення (виходу на пенсію) й заміни більш зручним церковним діячем, а то й взагалі скасування єпископату Реформатської церкви, голова союзної Ради у справах релігійних культів О. Пузін зважено писав, стримуючи поспіх республіканських чиновників РСРК: «Рада вважає, що ліквідація єпископату Реформатської церкви у Закарпатській області поки передчасна. Про існування цієї церкви та її єпископату широко відомо у зарубіжному церковному світі, й різні зарубіжні церковні організації увесь час виявляють до неї інтерес. Вони запрошують Генче прийти за кордон на різні церковні урочистості й конференції, а також намагаються надіслати своїх представників до Закарпатської обл. для ознайомлення з церковним життям на місці. Крім того, ця церква головним чином об'єднує віруючих угорської національності, вважається національною церквою, й ліквідація єпископату може викликати за кордоном, зокрема в Угорщині, хибне тлумачення» [32, 5].

За оцінкою сучасних дослідників, порівняно ліберальному ставленню радянської адміністрації до релігії й Церкви поклати край постанову ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. «Про доповідну записку відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС по союзних республіках «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» та наступна ухвала ЦК КПРС «Про заходи з ліквідації порушень духовенством законодавства про культу» (13 січня 1960 р.) й однойменна постанова ЦК КПУ від 21 березня 1960 р. [1, 53–55]. Фіксуючи зміни на прикладі Закарпатської обл., новий (з вересня 1959 р.) керівник Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР К. Полонник, колишній головний цензор республіки, зауважував в інформаційному звіті за 1960 р., що до цього часу реформатське (й католицьке) духовенство краю «недостатньо обмежувалося, слабо контролювалося». Натомість нині, мовляв, ситуація докорінно змінилася: «Контроль посилено, й вимоги радянського законодавства про культу повністю поширюються й на діяльність релігійників у Закарпатті» [33, 38].

Консолідованість угорськомовного середовища закарпатських реформатів зауважував наприкінці своєї каденції на посаді очільника Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР П. Вільховий, який звертав увагу на виразне прагнення Реформатської церкви та її глави за будь-яку ціну вийти на міжнародну арену, налагодити зв'язки з протестантськими єпископами Угорщини, Чехословаччини та інших держав, брати участь у міжнародних церковних форумах, не обмежуючись лише форматом «боротьби за мир», силоміць накинутим Кремлем й провладною РПЦ [28, 26–27]. Його наступник К. Полонник вже у першій інформації до Москви 3 жовтня 1959 р. висловлював жаль щодо «організаційної міцності» Реформатської церкви в Закарпатській обл. Вирішення проблеми він бачив у реалізації рекомендацій «пізнього М. Розпут'я», по-перше, дочекатися виходу «старого» А. Генче на пенсію (К. Полонник чомусь вважав, що єпископ старший на десять років – понад 70 літ) або «в інший світ», а по-друге, після відходу єпископа від справ, ліквідувати взагалі єпископат Реформатської церкви на Закарпатті [34, 139–140].

У меморандумі на ім'я О. Пузіна від 2 березня 1960 р. К. Полонник знову повернувся до цієї думки, зазначаючи, що Реформатська церква Закарпаття є серйозним противником для атеїстичних намірів влади, адже її громади обслуговують «49 відмінно вишколених пасторів, якими керує енергійний й всебічно освічений єпископ Генче, який увесь час рветься на міжнародну арену, налагодив зв'язки з зарубіжними церков-

ними організаціями, листується з ними й виступає у закордонній пресі». Робився категоричний висновок як директива на майбутнє, що гранично чітко доводила владні плани церковної й етноконфесійної інженерії у регіоні: «Більше ми не дозволимо Реформатській церкві у Закарпатті мати свій керівний центр в особі єпископа, оскільки це не відповідає інтересам атеїстичного виховання угорського населення Закарпатської області й заважає відриву його від церкви» [35, 32–33]. Проте, церква і надалі виконувала свої функції.

Отже, попри всі жорсткі випробування другої половини 1940–50-х рр., очолювана А. Генче Реформатська церква, позбавлена адекватного представництва на численних міжнародних церковних форумах, штучно ізольована від навколишнього світу й обмежена у віросповідних правах, все ж таки виконувала для угорців краю функцію поважного етноконсолідуючого чинника. Вона була серйозним противником для атеїстичних намірів влади, адже, за словами самих керівників РКСК, реформатські громади області обслуговували «відмінно вишколені пастори», якими керував енергійний й всебічно освічений єпископ А. Генче. Він намагався вийти на міжнародну арену, налагодив зв'язки з зарубіжними церковними організаціями, листувався з ними й виступав у закордонній пресі. Крім того, мовна ізольованість краю від російськомовного (лиш частково українськомовного) державного апарату була їй на користь, зокрема утруднювала «висвітлення» її діяльності та процесів у її середовищі для апарату Ради у справах релігійних культів.

1. Бондарчук П.М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. – К., 2009.
2. Войналович В. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (40–50-ті рр.) // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1997. – № 1–2; Меркатун І.П. Антираелігійна компанія 50–60-х рр. на Україні // Укр. істор. журн. – 1991. – № 10.
3. Войналович В. Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. – К., 2005.
4. Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). – К., 2009.
5. Вронська Т.В. Позасудові репресії членів сімей учасників національно-визвольного руху в західних областях України (1944–1952). – Х., 2008.
6. Єленьський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1991 рр.). – К., 1991.
7. Пода М. Державний комітет у справах релігії: функції і напрямки діяльності // Людина і світ. – 1997. – № 7.
8. Яроцький П. Український протестантизм учора і сьогодні // Віче. – 1994. – № 11.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 55.
10. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 34.
11. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Рекол.: А. Колодний (гол.) та ін. – Т. 5. – Ч. 1: Протестантизм в Україні: Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Батисти / За ред. П. Яроцького. – К., 2002.
12. Саламаха І. Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1943–1948) // Історія релігії в Україні: XI Міжн. наук. конф. – Львів, 2001. – Кн. 1.
13. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 34.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5069.
15. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 49.
16. Довганч О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: 3 історії ліквідації Греко-католицької церкви та її возз'єднання з Руською православною церквою, переслі-

дування інших релігійних громад у 40–50-х рр. ХХ ст. – Ужгород, 1999.

17. Реабілітовані історією. Закарпатська область. – Кн. 1. – Ужгород, 2003.
18. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 56.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 12.
20. Открытие Конференции всех церквей и религиозных объединений в СССР, посвященной вопросу защиты мира // Правда. – 1952. – 10 мая. – № 131; Окончание работы Конференции всех церквей и религиозных объединений в СССР, посвященной вопросу защиты мира // Правда. – 1952. – 13 мая. – № 134.
21. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 97.
22. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 105.
23. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 114.
24. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 124.
25. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 136.
26. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 194.
27. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 174.
28. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 237.
29. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 244.
30. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 216.
31. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 318.
32. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 281.
33. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 284.
34. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 262.
35. ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 263.

Kapitan L.I. Reformed church of Transcarpathia in the context of the Soviet Administration antireligious policy in the post-war period. Are revealed the peculiarities of the Soviet administration policy in the post-war period in the relation to the Reformed church of Transcarpathia which was the important ethnic consolidating factor for the Hungarians of the region in the context of denationalization processes introduced by the Kremlin.

Key words: Reformed Church, Transcarpathia, Soviet power, post-war period

А. О. Сичевський

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ СТАРООБРЯДЦІВ СЕЛА ЧОЛІВКА КОРОСТЕНСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРЩИНИ У 1944–1990 рр.

Аналізується становище і діяльність старообрядницької общини с. Чолівка у 1944–1990 рр. Простежено вплив тоталітаризму на віруючих та реалізацію місцевими органами влади антицерковної політики щодо общини. Встановлено причини, які призвели до занепаду релігійного життя старообрядців села. Відображено процес відродження общини у 1990 р.

Ключові слова: релігійна община, старообрядці, безпопівці, молитовний будинок, радянська влада, Житомирщина

Наукова проблема становища релігійних організацій, за умов тоталітарного, атеїстичного режиму УРСР знаходить широке відображення у сучасній українській історіографії. Чільне місце у студіях з історичного релігієзнавства займають описання окремих конфесій та їхнього локального виміру. Тому подальші дослідження сприятимуть глибшому розумінню державно-церковних відносин у Радянській державі, політичного контексту подій, що дозволить доповнити історію України новими фактами.

Історія конфесій, що мали місце на Волині-Житомирщині, знайшла вже наукове висвітлення у дослідженнях К. Березка, В. Бернадського, Б. Бойка, С. Жилюка, Г. Мокрицького, Г. Павлюк, Л. Паніної та С. Таранця. У пропонованій статті, на основі раніше невідомих матеріалів Держархіву Житомирської обл., розкрито історію представників релігійної меншини Житомирщини, старообрядців с. Чолівка, минуле яких досі залишалось поза увагою науковців. У дослідженні відображено внутрішній уклад релігійної громади та прослідковано упередженість дій місцевих органів влади

щодо неї. Це мало на меті руйнування релігійної свідомості та цінностей у старообрядницькому середовищі.

Відтоді, коли Житомирщина у січні 1944 р. була звільнена від фашистської окупації [1, 178], представники общини старообрядців-безпопівців поморської згоди с. Чолівки зайнялися клопотами облаштування свого культового приміщення. 10 червня 1944 р. домовласник І. Андреев та уповноважені від старообрядницької релігійної общини Є. Іванов, І. Жернов та В. Карбовський уклали орендний договір, який полягав у тому, що І. Андреев здає свій будинок з двох кімнат, сіней і комори (довжиною 13 м, шириною 5 м, висотою 2,5 м) для молитовного будинку старообрядницької общини, терміном користування на 3 роки. Оплата мала виконуватися общиною за рахунок ремонту та сплати державних податків [2, 1].

У 1945 р. в «п'ятірку» правління общини входили: голова общини І. Жернов (1880 р. н.), Є. Іванов (1879 р. н.), секретар общини А. Максименко (1919 р. н.), М. Полякова (1912 р. н.), Є. Карабанов (1879 р. н.). Всі вони працювали в колгоспі, окрім останнього, який вів одноосібне господарство, та мали виборче право [3, 1]. До «двадцятки» засновників і керуючих старообрядницькою общиною входили М. Андреева (1896 р. н.), А. Баранов (1901 р. н.), Ф. Баранов (1880 р. н.), Я. Баранов (1901 р. н.), К. Безпалов (1901 р. н.), М. Белошицька (1914 р. н.), І. Жернов, Є. Іванов, Є. Карабанов, К. Карабанова (1892 р. н., вела одноосібне господарство), В. Карбовський (1882 р. н.), А. Клещенко (1901 р. н.), А. Клещенко (1904 р. н.), М. Колодяньська (1922 р. н.), А. Максименко (1889 р. н., вела одноосібне господарство), Є. Максименко (1898 р. н.), С. Мороз (1881 р. н.), М. Полякова, В. Щербаков (1886 р. н.) і Ф. Щербакова (1914 р. н.) [3, 2–3].

Уповноважений ради у справах релігійних культів при РНК СРСР по Житомирській обл. Є. Щербаков офіційно зареєстрував старообрядницьку громаду с. Чолівка 20 червня 1945 р. [3, 4], а також її виконавчий орган (І. Жернов, А. Максименко, Є. Іванов, М. Полякова, Є. Карабанов) і ревізійну комісію (А. Клещенко, А. Клещенко, Я. Баранов) [3, 5]. 30 серпня 1945 р. уповноважений зареєстрував Т. Максименка духовним наставником старообрядницької безпопівської общини с. Чолівки. Йому надавалося право здійснювати релігійні обряди і потреби культу, до якого належали віруючі общини [4, 1].

В автобіографії, яку наставник надав уповноваженому 6 липня 1946 р., він писав: «Я, Максименко Тимофій Ксенофонтович народився 20 червня 1860 р. За національністю росіянин. Освіта “домашня”, 3 класи середньої школи. Уродженець с. Чолівка. З 1878 р. до 1917 р. займався землеробством. З 1917 до 1930 р. – одноосібним сільським господарством. З 1930 р. – в колгоспі с. Чолівка «13 років Жовтня». Свою релігійну роботу почав з 1919 р. Служу в старообрядницькому молитовному будинку. Не судимий, виборчих прав не позбавлявся. В партіях ні в яких не перебував. В арміях ні в яких не служив» [4, 2]. В анкеті наставника (від 21 листопада 1945 р.) також записано, що він за соціальним походженням «середняк», репресій не зазнавав, за родом занять – хлібороб, родичів за кордоном не має, наставником працював з 1920 до 1925 рр. [4, 3].

27 травня 1946 р. уповноважений Є. Щербаков перезатвердив духовного наставника. З цього приводу, 9 червня 1946 р. община провела загальні збори, в яких взяла участь 63 особи (23 чоловіки і 40 жінок). Учасники зборів постановили затвердити наставником Т. Максименка, довірити йому вести відправи і богослужіння в молитовному будинку [5, 1]. 10 червня 1947 р.